JĀNIS STRADIŅŠ

20. BALTIJAS ZINĀTŅU VĒSTURES KONFERENCĒ

2001. gada 30. un 31. janvārī Tartu Universitātes Vēstures muzeja reprezentācijas telpās (vecajā universitātes bibliotēkā) risinājās 20. Baltijas zinātņu vēstures un filozofijas konference, kuras plenārsēdē un sekcijās piedalījās vairāk nekā 180 zinātņu vēsturnieku. Programmā bija iekļauti 122 referāti (to tēzes publicētas grāmatā “*Historiae Scientiarum Baltica*”, Tartu, 2001, 157 lpp.), no tiem tika nolasīti 96 referāti. Konferencē piedalījās ne vien Baltijas valstu zinātnieki, bet arī zinātnieki no ASV, Somijas, Vācijas, Polijas, Ukrainas, Japānas (diemžēl ne visi dalībnieki bija varējuši ierasties sliktu laikapstākļu un neērtās satiksmes dēļ ar Tartu).

Konferences pamattēma bija: sadarbība, jaunas idejas un inovācijas zinātņu vēsturē. Konferences ietvaros norisinājās arī simpoziji par vācu (vācbaltiešu) zinātniskiem kontaktiem Baltijas jūras reģionā 19. gadsimtā, kuru organizēja Lībekas universitātes profesors Dītrihs fon Engelharts kopā ar savu Tartu kolēģi Heino Tankleru. Bez tam šīs konferences ietvaros darbojās arī zinātnes filozofijas un metodoloģijas sekcija, ko vadīja Tartu universitātes profesors Reins Vihalems.

Konferences rīcības komitejas priekšsēdis bija Igaunijas Zinātņu akadēmijas prezidents, ievērojamais igauņu zinātnieks un zinātnes organizators prof. Jīri Engelbrehts. Uz konferenci pilnā sastāvā bija ieradušies arī visi pārējie Igaunijas ZA vadītāji. Plenārsēdē akademiķis J. Engelbrehts un Tartu Universitātes rektors akademiķis Jāks Āvikso sacīja ievadrūnas, akcentējot gan zinātņu vēstures problemātikas aktualitāti, gan Tartu (Tērbatas) Universitātes nozīmīgumu zinātnē (tika atgādināts, ka 2002. gadā apritēs 200 gadu kopš Tartu Universitātes darbības atjaunošanas Aleksandra I un G.F. Parrota laikā un kopš tās “ziedu laiku” sākuma). Konferences tiešais organizētājs igauņu vēsturnieks akademiķis Karls Sīlivask retrospekcijā īsi raksturoja 20 Baltijas zinātņu vēstures konferences, kuras aizsākās Rīgā 1958. gadā pēc prof. Paula Stradiņa ierosmes. Sīlivask parādīja gan dalībnieku, gan referātu skaita dinamiku laika gaitā, gan šo konferenču organizējošo (un pat simbolisko) lomu Baltijas zinātnieku vienotības uzturēšanā. Padomju varas gados tās saglabāja vietējās zinātnes un kultūras identitātes tradīcijas, saliedēja dažādu nozaru zinātniekus Baltijā. Aptuveni 30 publicēto konferenču datu krājumu, pēc K. Sīlivaska domām, veido vērtīgu Baltijas zinātņu vēstures materiālu depozitāriju.

Diemžēl lektoru neierašanās dēļ netika nolasītas ne Upsalas profesora T. Frengsmīra lekcija par zinātņu vēstures kā disciplīnas tapšanu, ne Atēnu profesora E. Nikolaidisa lekcija par zinātni kā eiropeisku ideoloģiju (no Otomāņu impērijas līdz nacionālajai valstij). Tādējādi par pirmo plenārsēdes lekciju kļuva J. Stradiņa apcere par Rīgas un Tartu intelektuālo sadarbību 16.-19.gs., kura uzlūkojama kā veltījums Rīgas 800 gadu jubilejai. Referents iepazīstināja auditoriju ar jauniem materiāliem par neizmantotām iespējām Rīgā dibināt universitāti 1583. gadā un par pretošanos pārcelt Baltijas zviedru aizjūras provincēm domāto zviedru universitāti uz Rīgu 17.gs. un 18.gs. pašā sākumā. Šīs noskaņas tika saistītas ar Rīgas kā tirdznieciskas pilsētas mentalitāti, pieminot analogijas arī Hamburgas, Lībekas, Brēmenes vēsturē. Referents salīdzināja arī Rīgas intelektuālo līmeni šajā laikā ar attiecīgu līmeni Tērbatā un Jelgavā, parādot, ka Rīgai 18.gs. bija vairāk raksturīgs kultūras mecenātisms, bibliotēku, muzeju, grāmatspiestuvju veidošana, zinātnisko un zinātniski praktisko biedrību dibināšana, nevis atbalsts nopietniem, abstraktiem pētījumiem un augstskolas dibināšanai. Īsumā ieskicēts tika Rīgas akadēmiskajā ģimnāzijā, Rīgas Domskolā un Rīgas Karaliskajā licejā veiktais pētnieciskais darbs, vietējās elites atturīgā attieksme pret zinātni. Akcentētas tika arī Rīgai 16.-17.gs. raksturīgās krasās konfesionālās pretrīnības (katolicisms un ortodoksaais luterānisms Rīgā, arī t.s. Kalendāra nemieri un jezuītu aktivitātes), kas Tērbatā un Jelgavā izpaudās mērenāk. Lekcijas nobeigumā J. Stradiņš LZA vārdā uzdāvināja Tartu Universitātes rektoram jauniznākušo Ojāra Zandera grāmatu *"Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā"*. Pateikdamies akadēmiķis J. Āvikso uzsvēra, ka Tērbatas Universitāte bija kopējs centris Igaunijai un Latvijai, ka savulaik te studējušo vidū bija pat vairāk latviešu nekā igauņu. Privātā diskusijā ar Tartu universitātes vēsturnieku akadēmiķi H. Pīrimē lekcijā izvirzītās problēmas tika iztīrzātas sīkāk, radās papildu ierosmes turpmākiem pētījumiem.

Dr. Helles Martinsones (Tallina) un Inas Dagites (Kauņa) lekcija bija veltīta zinātnes sistēmu transformācijai Igaunijā, Latvijā un Lietuvā 20. gs. 90. gados, turklāt referente H. Martinsons izcēla ne tik daudz kopējo, cik atšķirīgo katrā no atjaunotajām valstīm, īpaši sīki izklāstot Igaunijas pieredzi. Latvijas zinātnes transformācijas īpatnības tika iztīrzātas pēc Dr. J. Kristapsona datiem. Būtībā šī lekcija un nelielā diskusija pēc tās bija turpinājums 2000.g. decembrī Sēdertornas augstskolā (Zviedrijā) notikušajam semināram par I. Dagites, J. Kristapsona un H. Martinsones pārskata grāmatu *"Baltic R & D System in Transition"*, kas iznāca šās augstskolas apgādā Stokholmā 2000. gadā un Zviedrijā izraisīja samērā plašas un kontroversiālas debātes.

Plenārsēdē referātu par elementu periodiskā likuma atklāšanu (centru un perifēriju) nolasīja arī Masanori Kadži (Japāna), kas mēģināja salīdzināt sešu dažādu neatkarīgi strādājošu pētnieku devumu šā likuma atklāšanā un viņu ideju receptiju, dodot arī savu vērtējumu D. Mendeļejeva lomai.

Simpozijā par vācu zinātniskiem kontaktiem 19.gs. prof. Dītrihs f. Engelharts mēģināja formulēt dažākus faktorus kontaktiem dabaszinātņu jomā starp Vāciju un

20. Baltijas zinātņu vēstures un filozofijas konferences prezidijs: (no kreisās)
J.Stradiņš, K.Sīlivaskš, J.A.Krikštopaitis

20. Baltijas zinātņu vēstures un filozofijas konferences viesus sveic akadēmiķis
Jānis Stradiņš (otrais no kreisās), viņam blakus Paula Stradiņa Medicīnas
vēstures muzeja direktors K.Ē.Arons un medicīnas vēsturnieks no Ukrainas
profesors K.G.Vasiļjevs (priekšplānā)

Krieviju 19.gs., iekļaujot tajos valodu zināšanas, tulkojumus, recenzijas, referātus, bibliogrāfijas, bibliotēku stāvokli, personiskos kontaktus, saraksti, ceļojumu aprakstus un dienasgrāmatas, studijas universitātēs un pēcuniversitātēs papildināšanās nolūkos, iekļaušanu akadēmiju un biedrību sastāvā, ideju receptiju un rezonansi, valstu sociālo salīdzinājumu. Referents izvirzīja tēzi, ka zinātņu vēstures pētījumu augstākais mērķis neesot aprobežoties ar biogrāfijām un institūcijām, bet aptvert arī empīrisko zināšanu stāvokli, teoriju izplatību un pamatot cēloņsakarības. K. Hīnemērders (Hamburga) sniedza pārskatu par vācu biologu darbību Tartu universitātē no 1802. līdz 1939. gadam, A. Panovs un H. Tanklers (Tartu) – par Georgu Etingenu kā pirmo oftalmoloģijas profesoru Tartu Universitātē, H. Tanklers – arī par Tartu Universitātes absolventiem kā vēlākiem augstskolu mācītbspēkiem Vācijā. Rīgas zinātnieki I. Grosvalds un U. Alksnis nolasīja referātu par vācu lomu ķīmijas augstskolu studijās Rīgā 19.gs., īsi raksturojot E. Nauka, A. Teplera, M. Glāzenapa, F. Vēbera, V. Ostvalda un H. Treija darbību. T. Hinrikusa, A. Rāla un H. Tanklera referāts (Tartu) “Farmācijas slavas laiki Tartu universitātē” bija veltīts profesoru F. Gēbela, G. Drāgendorfa un K. Kausa darbībai Tērbatā 19.gs. otrajā pusē, atturīgāk vērtējot pirmo profesoru A. Šērera, D.H. Grindeļa un F. Gīzes veikumu. I. Jirjo no Igaunijas Valsts arhīva analizēja A.V. Hupeļa “*Topographische Nachrichten von Lief- und Estland (1774-1789)*”, minot šo izdevumu kā paraugu J.K. Broces un O. Hūna veiktajiem vēlākajiem pētījumiem. Visai saturīgs bija Dr. S. Rosa (Esene) referāts par profesoru Kārli Šmitu un klīniskās ķīmijas aizsākumiem Tartu Universitātē. Piebildīsim, ka K. Šmits, pats dzimis jelgavnieks, bija V. Ostvalda galvenais skolotājs ķīmijas zinātnēs.

Sekcijā “Zinātne, sabiedrība un izglītība” atzīmējami S.Tamulas (Tartu) referāts par M. Rostovceva privātuniversitāti Tartu 1908.–1920.g., akadēmiķa M. Veiderma (Tallina) plašais pārskats par zinātniskiem kontaktiem starp Igauniju un Somiju laika gaitā un V. Megi (Tallina) referāts par radošo trīsstūri – tehniskās organizācijas, inženierizglītība un inovatīvā domāšana. M. Gorskis (Daugavpils) nolasīja referātu par igauņu Juhana Kundera mācībgrāmatu dabaszinībās latviešu draudzes skolām (1882, 2. izd. 1886), kā arī par Pēterburgas metodiķu skolas ietekmi uz dabzinību mācīšanu latviešu skolās (F. Adamovičs, J. Grete, F. Feldmanis u.c.).

Matemātikas, fizikas, ķīmijas un astronomijas sekcijā R. Duda (Vroclava) referēja par slavenā poļu astronoma T. Banaheviča īslaicīgo darbu Tartu Universitātē (1915-1918), J. Pustilinka (Tartu) – par igauņu astronoma E. J. Ēpika darbību Maskavā (1912-1921), bet M. Jievērs (Tartu) – par V. Struves astronomisko mērījumu precizitāti. Prof. V. Pastis (Tartu) izsekoja būtiskākajām līnijām ķīmijas zinātņu attīstībā Tartu Universitātē 1919.-1940. gadā. Par kalendāru drukāšanu Rīgā 16.-17.gs. referēja doc. J. Klētnieks (Rīga). L. Klimkas un R. Kivilišienes (Viļņa) referāts bija veltīts Edukācijas komisijas lomai fizikas attīstībā vecajā Viļņas universitātē.

Dabzinātņu vēstures sekcijā profesors A. Leikola (Helsinki) iztirzāja “dižās Somijas” problēmu dabzinātnēs un ģeogrāfijā, runājot par Somijas dabiskajām robežām no Ziemeļu Ledus okeāna, Baltās jūras, Ņeegas ezera un Ladogas ezera

līdz Somu līcim. Vairākos referātos bija iecerēts iztirzāt Lietuvā veikto bioloģiska rakstura pētījumus, galvenokārt 20. gadsimtā.

Tehnoloģijas un inženierzinātņu vēstures sekcijā īpašu interesi izraisīja Dr. Romualda Šviedra (Bruklinas Politehniskā universitāte, ASV) referāts par benediktiņiešu un cisterciešu klosteriem kā tehnoloģisko inovāciju centriem; šī ir visai aktuāla, bet faktiski neizpētīta tēma arī mūsu reģionam. Dr. A. Rupļa un prof. I. Meirovica (Rīga) referāts bija veltīts modernās ķīmijas rūpniecības sākumam Latvijā 19.gs., kurā viņi aplūkoja ziepju ražošanu, sērskābes un minerālmēslu ražošanu, kā arī gumijas un krāsvielu rūpniecību. Ena Hendres referāts "Valters Caps un viņa leģendārais izgudrojums – Tallinas *Minox*" deva pārskatu par Rīgā dzimušā Valtera Capa darbības sākumiem Tallinā (Nimmē), kur viņš 1935. gada vasarā izgudroja miniatūro fotoaparātu. Tā kā Igaunijā ražotājs neatradās, V. Caps 1936. gada novembrī noslēdza līgumu ar VEF rūpnīcu Rīgā, kurā aparāta prototips tika modificēts un uzlabots. No 1938. līdz 1943. gadam Rīgā tika izlaisti apm. 17 000 VEF *Minox* aparātu. 2000. gadā pēc 60 gadu prombūtnes V. Caps apmeklēja Rīgu un Tallinu, bet 2001. gada aprīlī slavenajam rīdziniekam piešķīra LZA goda doktora grādu inženierzinātnēs. Iegansts šim pagodinājumam bija tieši nule citētais konferences referāts. 2001. gada septembrī V. Caps ar dēlu apmeklēja Rīgu otrreiz, lai saņemtu diplomu. Cita starpā, viņam tika parādīts fotoaparāts *Minox*, ar kuru bija fotografējis prof. Pauls Stradiņš.

Humanitāro zinātņu un etnogrāfijas vēstures sekcijā sīki aplūkoti mākslas vēstures pētījumi Igaunijā 19.gs. (arī par aizvēsturisko mākslu), igauņu profesionālā literatūra tautsaimniecības jomā 20.gs., dažādi pedagogijas un izglītības zinātnes aspekti Igaunijā.

Medicīnas un farmācijas vēstures zinātņu sekcijā profesori K. Vasiļjevs (Odesa) un K. Vasiļjevs (Sumi) – tēvs un dēls – plaši aplūkoja Tērbatas Universitātes ietekmi uz medicīnas augstākās izglītības celtniecību Odesā, iztirzāja higiēnista O. Perova darbību un analizēja ievērojamā krievu mikologa A. Vladimirova memuāru saturisko pusi. Par Ukrainas mediķu sakariem ar Tartu 19.-20.gs. runāja arī S. Ruda (Kijevas). J. Stradiņa un Dz. Cēberes (Rīga) referātā tika iztirzāts neveiksmīgais 1910. gada mēģinājums pārcelt Tartu (Jurjevas) Medicīnas fakultāti uz Rīgu vai dibināt Rīgā Medicīnas akadēmiju (par to plašs raksts publicēts *Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā* 2000. gada I. numurā), bet profesori A. Viksna un U. Vikmanis (Rīga) sīki aplūkoja jautājumus, kas saistīti ar Medicīnas fakultātes izdalīšanu no Latvijas Valsts Universitātes sastāva (1941.–1950.). A. Sāva (Tartu) sniedza pārskatu par veselības aizsardzības vēsturi Igaunijā, bet M. Remers (Tartu) – par Baltijas mediķu sadarbības dažādiem aspektiem laikā no 1920. līdz 1940. gadam. V. Pundures (Rīga) referātā bija aplūkoti Rīgas ārsti – sanitārās komitejas dibināšanas iniciatori 19.gs. Rīgā. Latvijas Medicīnas akadēmijas asociētais profesors un Medicīnas vēstures institūta direktors Dr. J. Salaks sniedza pārskatu par onkoloģisko slimību apkarošanu brīvajā un okupētajā Latvijā, sākot ar P. Stradiņa darbības aplūkojumu 20. gs. 30. gados, parādot centienus diagnosticēt vēzi

agrīnajās stadijās un paaugstināt dzīves kvalitāti nedziedināmiem onkoloģiskiem pacientiem. Referents akcentēja mecenātisma lomu šajos centienos un mūdienu medicīniskajā aprūpē vispār. Vēlāk viņš šo tēmu izvērsa akadēmiskajā lekcijā, ko nolasīja Rīgā, saņemot Paula Stradiņa balvu medicīnas vēsturē (2001. gada februārī).

Virkne saturīgu referātu tika nolasīti arī lauksaimniecības zinātņu sekcijā, piemēram, L. Reintama (Tartu) referāts par augsnes pētījumiem Igaunijā no zviedru laikiem līdz mūsu dienām, kurā pieminēta arī S. Guberta grāmata "*Stratagema Oeconomicum*".

Zinātnes un tehnikas muzeju sekcijā referātus nolasīja arī vairāki Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja pārstāvji.

Konferences dalībniekiem par godu pieņemšanu rīkoja Tartu pilsētas Padomes priekšsēdētājs profesors Pēteris Tulviste. Konferencē noslēgumā notika Baltijas valstu zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas ģenerālā asambleja, kurā pārskatu par asociācijas darbu laikā no 1999. līdz 2001. gada janvārim sniedza asociācijas prezidents prof. K. Silivaski. Viņš arī rezumēja konferences darbu kopumā. Īpaši tika atzīmēts, ka Igaunijā 2000. gadā izdots Igaunijas zinātnieku biogrāfiskās vārdnīcas 1. sējums (*Eesti teaduse biograafiline leksikon*, A – Ki, 704 lpp.); tiek veidots otrais sējums.

Konferencē ievēlēja Baltijas zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas padomes jauno sastāvu. Par prezidentu rotācijas kārtībā kļuva prof. Jānis Stradiņš (Latvija), par viceprezidentiem – prof. Jozs Alģimants Kriškštopaitis (Lietuva) un prof. Karls Silivaskis (Igaunija). No Latvijas pārstāvjiem valdē vēl iekļauti doc. Kārlis Ēriks Arons, doc. Jānis Klētnieks, doc. Augusts Ruplis, prof. Jānis Štrauhmanis, Dr. Ilgars Grosvalds, asoc. prof. Juris Salaks, prof. Arnis Vīksna, bet no ārzemju zinātņu vēsturniekiem – prof. Anto Leikola (Somija), prof. Dītrihs fon Engelharts (Vācija), R. Šviedrs (ASV), S. Ruda (Ukraina), J. Baņonis, K. Makarjūns, L. Klimkus un V. Sjudiks (Lietuva), I. Lumiste, H. Tanklers, A. Seps un R. Vihalems (Igaunija). Par Baltijas Medicīnas asociācijas prezidentu kļuva Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja direktors Kārlis Ēriks Arons.

Nākamo, 21. Baltijas zinātņu vēstures konferenci, paredzēts organizēt Latvijā, Rīgā, 2003. gada oktobrī. Par iespējamo pamattēmu varētu būt: "Ar ko Baltijas zinātne var būt interesanta pasaulei un reģionam?" Konferenci pieskaņos vienīgā Baltijas Nobela prēmijas laureāta zinātnieka Vilhelma Ostvalda (1853-1932) 150. dzimšanas dienai. Tās programmā varētu būt arī kāda Nobela prēmijas laureāta lekcija un seminārs par V. Ostvalda filozofiju. Konferencē varētu arī atzīmēt 200 gadu kopš D.H. Grindeļa pirmās ķīmijas un farmācijas biedrības dibināšanas un viņa žurnāla (*Russisches Jahrbuch der Pharmacie*) iznākšanas, kā arī 200 gadu kopš vecākās Rīgas slimnīcas dibināšanas. Līdztekus tam tika ieteikts organizēt arī nelielu konferenci 2002. gada nogalē Tartu, kas būtu veltīta 200 gadiem kopš Tartu Universitātes darbības atsākšanas, aicinot piedalīties arī referentus no citām

Baltijas valstīm. Tartu Universitātes atjaunošanas tematiku paredzēts iztirzāt arī 21. Baltijas zinātņu vēstures konferencē Rīgā, tomēr pietiekamu vērību piegriežot arī pašreizējām zinātnes problēmām un tendencēm Baltijas valstīs, to integrācijai kopējā Eiropas zinātnes telpā, perspektīvāko virzienu attīstībai sadarbībā ar citu valstu partneriem.

A Conference on the History of Science in the Baltics (Summary)

By Jānis Stradiņš

This is review of the 20. Baltic history of science and philosophy conference which took place in Estonia, Tartu at the end of January. About 180 members of the history of science participated in it, not only from the Baltics countries, but also from the USA, Finland, Germany, Poland, the Ukraine and Japan. The programme comprised 122 reports. The conference elected new members for the Council of the association of Baltic history of science and philosophy. President of the Society according to rotation was elected Jānis Stradiņš (Latvia), vicepresident – prof. Jozs Algimants Krikštopaitis (Lithuania) and prof. Karl Silivask (Estonia). The next 21. Baltic conference of history of sciences is expected in Riga, Latvia, in October, 2003 timing it to the 150th anniversary of Wilhelm Ostwald, the only Nobel Prize winner in Latvia.

Jānis Stradiņš, *Dr. hist. h. c.*, profesors, Latvijas ZA prezidents

Akadēmijas lauk. 1

Rīga, LV-1524

Latvija

E-mail: stradins@ac.laza.lv